

**ДОСВІД ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ У ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТ. НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (ЗА
МАТЕРІАЛАМИ ХЕРСОНЩИНИ)**

У статті досліджується та аналізується досвід подолання дитячої безпритульності та бездоглядності у другій половині 20-х рр. ХХ ст. на Півдні України та реалізація цих механізмів на Херсонщині. Охарактеризовано основні напрями боротьби з означеним соціальним явищем. Вперше до наукового обігу було введено ряд джерел із фондів Державного архіву Херсонської області, що висвітлюють діяльність структур соціального захисту та реабілітації дітей у 20-х рр. ХХ ст. на Херсонщині.

Ключові слова: *дитяча безпритульність, дитячий будинок, дитяча бездоглядність, УСРР, Південь України, Херсонщина.*

Одним із головних завдань держави та суспільства є виховання здорового молодого покоління громадян, охорона дитинства та забезпечення максимально гідного життя й розвитку молоді. Істотне значення при цьому має подолання таких негативних явищ у середовищі неповнолітніх як безпритульність, бездоглядність та злочинність.

Соціальні та політичні зміни, які відбуваються в сучасному житті України певною мірою зумовили розвиток безпритульності. В Україні проблема дитячої безпритульності та бездоглядності за останні роки значно загострилася. Зараз, як і в 20-ті роки ХХ ст., наша країна перебуває на перехідному етапі, і ця криза позначилася, в першу чергу, на найбільш незахищених громадянах України – дітях. Звернення до історії подолання, а саме аналіз досягнень і помилок подолання безпритульності в 20-ті роки, допоможе уникнути прорахунків у вирішенні цієї проблеми у сьогоденні.

Нестабільність політичного та економічного рівня у нашій державі призвела до труднощів у набутті молодим поколінням умінь адекватно розуміти і використовувати у своєму житті свободу та соціальну відповідальність. Важливо вивчити шлях розвитку методів боротьби з безпритульністю та соціальною занедбаністю серед неповнолітніх. Проблематика дитячої безпритульності й бездоглядності є важливою складовою глибокого вивчення державної політики в умовах становлення тоталітарного режиму й згортання ліберальних традицій, ролі громадянського суспільства у царині захисту соціальних прав, співпраці правоохоронних структур з громадськими організаціями.

Основні заходи, проведені державними органами та громадськими організаціями для рятування молодого покоління від згубних наслідків Першої світової війни та революції неодноразово привертала увагу істориків, соціологів, педагогів та юристів. Проблематика історії боротьби з безпритульністю в Радянській державі – вельми різноманітна. Одним із активних дослідників досвіду подолання масової дитячої безпритульності в Радянській Україні в 20-х - першій половині 30-х років ХХ ст. стала А.Г. Зінченко [1]. Також даною проблемою займалися: О.С. Парашевіна [2], В.Є. Виноградова-Бондаренко [3], Л.В. Олянич [4], О.І. Анатольєва [5]. У їхніх дослідженнях подано узагальнюючі характеристики дитячої безпритульності у 20-ті роки. Регіональний матеріал у цих роботах представлений вибірково, що не дає змогу говорити про специфіку окремих регіонів.

Джерельною основою для висвітлення даного питання виступають матеріали 24 справ, які зберігаються у Державному архіві Херсонської області (Фонди: Р. – 2, Р. – 414, Р. – 422, Р. – 485, Р. – 801, Р. – 802) та матеріали періодичних видань 20-х років ХХ ст.

Мета статті полягає у дослідженні форм та методів боротьби з дитячою безпритульністю у другій половині 20-х рр. ХХ ст. в УСРР та реалізації цих механізмів боротьби з означеним соціальним явищем на Півдні України, зокрема на Херсонщині.

Наукова новизна роботи полягає у спробі автора узагальнити результати різноманітних досліджень і висвітлити безпритульність як єдиний комплекс соціальних проблем у ході будівництва радянської тоталітарної системи. Вперше спеціально досліджується процес подолання дитячої безпритульності на Херсонщині. Крім того, вперше до наукового обігу було введено ряд джерел із фондів Державного архіву Херсонської області, що висвітлюють діяльність структур соціального захисту та реабілітації дітей у 20-х рр. ХХ ст. на Херсонщині.

У першій половині 20-х років ХХ ст. склалися передумови для виникнення дитячої безпритульності та бездоглядності, що є кризовими соціальними явищами, котрі виникають і швидко зростають у перехідні періоди суспільства. До основних причин дитячої безпритульності можна віднести: громадянську війну та іноземну інтервенцію; голод, низький матеріальний рівень життя багатьох родин; безробіття, яке було найбільш поширене серед молоді; недоліки становлення освітньої та виховної системи; соціально-психологічний клімат перехідного періоду, формування маргінальної особистості; соціально-класову політику радянського уряду й формування авторитарної політичної системи; політичні репресії та депортації населення України; суперечливий процес становлення системи охорони дитинства в радянській Україні [6, с. 68].

У першій половині 20-х років головну увагу країна звертала на необхідність утворення максимальної кількості дитячих установ для розміщення в них безпритульних і надання їм матеріальної допомоги. До роботи залучалися громадські організації та комсомол [7, с. 78]. У листопаді 1922 р. РНК УРСР прийняла постанову про створення Центральної комісії допомоги дітям (ЦКДД) при Комісії з ліквідації наслідків голоду. Із серпня 1923 р. ЦКДД стала самостійним державним органом. Діяльність ЦКДД була націлена на остаточну ліквідацію безпритульності [8, с. 59-60].

У 1924-1925 роках держава починає приділяти основну увагу пошуку нових дієвих форм боротьби з безпритульністю: утворення шкіл-клубів,

організація осередків Всеукраїнського товариства «Друзі дітей», проведення акцій, метою яких було збирання коштів на покращення становища дітей в дитбудинках [7, с. 78].

З 1925 р. розпочався процес розмежування функцій ЦКДД та наркоматів: комісія починає передавати дитбудинки у відомства Наркомату освіти та Наркомату охорони здоров'я. Остаточний розподіл функцій органів боротьби з безпритульністю відбувся після прийняття у листопаді 1927 р. постанови ВУЦВК та РНК УСРР «Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю в УСРР». Поставивши завдання ліквідувати дитячу безпритульність у країні до 1928 р., постанова більш чітко визначила розподіл функцій органів боротьби з безпритульністю:

- НКЗдрав - ліквідація безпритульності серед дітей віком до 4-х років;
- НКОсвіти - ліквідація безпритульності серед дітей віком від 4-х до 18-ти років;
- Добровільні товариства («Друзі дітей», Червоний Хрест, кооперативні організації) - боротьба з бездоглядністю та профілактика безпритульності;
- НКСоцзабезпечення - керівництво опікунськими радами на місцях та загальна опіка;
- НКВС та ДПУ - боротьба з правопорушеннями неповнолітніх та вилучення безпритульних з вулиці;
- НКПраці та НКЗемсправ — працевлаштування безпритульних та бездоглядних дітей;
- ЦКДД - функції фінансування і здійснення контролю за всіма заходами по боротьбі з безпритульністю.

До 1928 р. усі дитячі будинки були передані відповідним державним установам і ЦКДД лише частково їх фінансувала [8, с. 60-61].

Також у цій постанові встановлювалося, що стосовно безпритульних, а також дітей, які потребують охорони та тимчасової допомоги, застосовуються такі заходи: передача на трудове виховання до родичів чи інших осіб за згодою останніх; відправлення на батьківщину; влаштування в

родини трудящих; влаштування до установ охорони материнства і дитинства, інших дитзакладів різного типу, а також до лікарняних установ; тимчасове поміщення до приймальників-розподільників [9].

У 1926-1930 роках характер безпритульності змінився. Більшість колишніх безпритульних перебувала у дитячих закладах. На вулицях залишилися лише ті, хто з різних причин утекли із дитячих будинків або не хотіли туди потрапляти, хто займався злочинною діяльністю. В ці роки практикувалися рейди по вилученню безпритульних з вулиці [7, с. 78].

Частину дітей відразу влаштовували: передавали батькам, направляли до закладів соціального виховання, трудових дитячих будинків тощо. Великий обсяг роботи у цій сфері було покладено на осередки Всеукраїнського громадського товариства «Друзі дітей», створені за сприянням Центральної комісії допомоги дітям. Члени товариства збирали пожертвування, влаштовували благодійні акції, виявляли безпритульних дітей на вулицях, здійснювали над ними патронат. Завдяки проведеним заходам влітку 1928 р. на вулицях великих міст майже не залишилося безпритульних. А в 1936 р. згідно урядової постанови відбулася ліквідація Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» з огляду на проголошення ліквідації безпритульності в країні [10, с. 172; 4, с. 4]. На подолання безпритульності та допомогу дітям в дитбудинках було спрямоване проведення «Тижнів допомоги дітям», відповідальними за проведення цієї роботи були осередки «Друзів дітей» та КСМ [11, арк. 75]. Завдяки цим крокам вдалося зібрати значні кошти та різні речі, що пішли на покращення умов в яких утримувалися діти.

Проте найбільшою проблемою залишалася матеріальна сторона справи. Як державним органам, так і громадським організаціям з боротьби з дитячою безпритульністю для реалізації своїх програм катастрофічно не вистачало коштів.

Значний внесок у справу подолання дитячої безпритульності зробили працівники міліції. Вони виявляли безпритульних на вокзалах, пристанях та ринках, де діти вчиняли кишенькові крадіжки та бійки, викрадали продукти

та дрібні речі, нерідко залучалися дорослими до злочинної діяльності. Затриманих неповнолітніх направляли до приймальників-розподільників та інших аналогічних закладів, що створювалися місцевими органами влади [9].

У другій половині 20-х років, у порівнянні з першою половиною, кількість безпритульних дітей на Херсонщині суттєво не зменшилася. Окрім самої боротьби починають практикуватися профілактичні заходи попередження безпритульності та бездоглядності дітей.

Станом на 2 березня 1925 р. в Херсонському окрузі за даними Окрнаросвіти діяло 17 дитзакладів [12, арк. 60], в котрих не вистачало педагогів. За відсутністю коштів неодноразово відхилялися вимоги щодо збільшення штату дитзакладів [13, арк. 172]. Недостатня кількість педагогів гальмувала темпи та ефективність виховання дітей у дитбудинках.

У травні 1925 р. у Херсоні відкрили окремий дитбудиночок для дітей хворих на трахому [14, арк. 29]. У ньому дітей лікували не припиняючи навчальний процес.

Влітку того ж року ряд районів округу спіткав недорід, у зв'язку з чим була створена комісія по розподілу продуктів серед голодуючих дітей [12, арк. 103].

У дитбудинках міста відбувалися постійні зміни кількості вихованців, про що свідчать архівні документи: на 1 січня 1925 р. в Ізоляторі № 1 було 40 дітей, 15 березня – 35 дітей, 1 квітня – 39 дітей, 1 травня – 24 дітей, а на 1 липня було 38 дітей [15, арк. 2, 7-9, 12]. Схожу ситуацію можна прослідкувати і в Ізоляторі № 2, де в січні-травні було 49 дітей, у червні – 58 дітей, а в жовтні – 50 [16, арк. 1-4, 8, 11]. Однією з головних причин такої зміни кількісного складу дітей у будинках, була втеча вихованців.

На початку 1925 р. у Каховському районі було 204 безпритульні дитини, 79 з них діти 5-10 років. У Великоолександрівському районі було 55 дітей, більшість 10-15 років. У Бериславському районі – 53 безпритульні дитини, а в Горностаївському – 26 дітей [17, арк. 2, 4, 16-20, 22]. З другої половини 20-х рр. Районні комісії допомоги дітям (РКДД), з невідомих причин,

прикладали менше зусиль по вилученню цього контингенту дітей з вулиці, ефективність їхньої роботи знизилася.

У 1925 р. на Херсонщину з різних причин продовжували прибувати діти. Для них притулком стало дитяче містечко «Червоні Сходи», до якого діти прибували з Донецької (15 дітей) та Одеської (229 дітей) губерній [18, арк. 1]. Більша частина цих дітей, це ті хто були реєвакуйовані з інших регіонів додому, тобто на Херсонщину.

Також у 1925 р. почав діяти єврейський дитбудинок у Херсоні на 120 дітей [19, арк. 205].

У 1926 р. у Херсонському окрузі функціонувало 12 Районних КДД по одному в кожному районі, хоча робота в районах була майже відсутньою. В окрузі було близько 500 вуличних безпритульних дітей. За рік підібрано було 100 дітей, вони направлялись до приймальника, котрий на той час розрахований був на 60 дітей [20, арк. 1-1зв.]. Тобто, як бачимо з результатів, робота в районах вимагала бути кращою, також існуючий приймальник не міг повністю задовольнити потреби комісії.

У 1926 р. у Херсоні нараховувалось 7 дитбудинків (743 дітей). Нестачу педагогів вирішували шляхом відкриття педагогічних курсів. У місті відкривались трьохмісячні курси для працівників дитбудинків [21, с.214-217].

У тому ж році в Каховці працював дитбудинок ім. Леніна (дитяча колонія з ухилом на сільськогосподарське виробництво). На початку року в ньому виховувалося і працювало 109 дітей, а у червні 1926 р. – 112 дітей, з них: 4 українця та 108 євреїв [27, арк. 2-8].

Не дивлячись на всі досягнення й ту велику роботу, яка була проведена в боротьбі з безпритульністю, все ж таки, всюди були присутні групи безпритульних, особливо старшого віку. Періодична преса так характеризує ситуацію, що не дивлячись на проведену роботу з боку карного розшуку у Херсоні, вона зводилась майже нанівець, адже існуючий ізолятор-колектор далеко не відповідав своєму призначенню та поміщені в нього безпритульні

правопорушники часто тікали, обкрадаючи ізолятор, та знову повертаючись до свого попереднього злочинного життя (літо 1926 р.) [22, с. 3].

У вересні 1926 р. проводився «Місячник допомоги безпритульному». Однією з форм агітації стало доручення дитбудинкам розповісти в місцевій пресі про своє життя та проілюструвати матеріал творчістю дітей. Випускалася газета, присвячена місячнику [23, арк. 11]. У липні 1927 р. Всеукраїнський Центральний Виконавчий комітет прийняв рішення про проведення чергового «місячника». Відповідальні за проведення місячника були ЦКДД, товариство «Друзі Дітей», влада на місцях. До проведення «місячника» залучили практично всі організації. Про хід «місячника» писала місцева преса. У результаті було зібрано 2620 крб. 19 коп. [24, с.4].

З 15 вересня до 15 жовтня 1927 р. ЦКДД та товариство «Друзі дітей» за рішенням президії ВУЦВК проводили черговий «Місячник допомоги безпритульним дітям». Була утворена Центральна комісія в складі представників НКО, НКВС, ЦК ЛКСМУ та інших. На місцях утворювалися комісії для обстеження стану дитбудинків, вилучення безпритульних дітей з вулиці. У разі потреби працівники НКВС робили вилучення в примусовому порядку. На Херсонщині діяльність комісії складалася з трьох частин: організаційно-агітаційної, матеріально-фінансової та ревізійної. Окрім «Друзів дітей», КСМ та Жінвідділу залучалося студентство. Під час місячника в Херсонській окрузі були задіяні 60 чоловік. Збір від місячника становив – 2748 крб. 93 коп. [25, арк. 37, 48, 62-64, 88]. Метою заходів було пошук коштів на обстеження стану дитбудинків, забезпечення та облік хворих дітей. «Місячники» були одним із основних джерел фінансування боротьби з безпритульністю дітей.

У вересні-жовтні 1927 р. Каховський дитбудинок закрили й частина дітей була відправлена до дитмістечка ім. Петровського поблизу Херсона, інша до батьків та родичів, а для тих хто навчався в Каховській 7-річці та не мав батьків відкрили при школі інтернат [26, арк. 40; 27, арк. 75-76].

Проте не всюди боротьба з безпритульністю дітей була успішною. У віддалених від центру районах не досить уваги зверталось на роботу РКДД, у той час, коли дитяча безпритульність не зменшувалася, а у деяких районах навіть збільшувалася. Такі висновки робилися з того, що з початку весни діти з районів йшли до міст. Це призводило до перевантаження дитячих будинків у містах. Міські органи не мали змоги контролювати це явище і велика кількість дітей залишалася на вулиці. Тому висувалися вимоги до РКДД, а саме про влаштування дітей під патронат до селянських господарств та артілей [28, арк. 2-3]. Також сільрадам пропонувалося активніше залучати громадськість до справи порятунку дітей від впливу вулиці.

Поступово держава обмежувала діяльність комісій допомоги дітям. У 1927 р. було ліквідовано районні комісії з передачею їхніх функцій районним товариствам «Друзів дітей» [29, с. 19]. Це пояснюється прагненням держави економити кошти шляхом перекладання вирішення проблеми безпритульності дітей на плечі громадськості. Херсонську ОКДД ліквідовано у 1930 р., у зв'язку з ліквідацією округу.

Гострою для всіх ОКДД була проблема влаштування «переростків» з дитбудинків. У матеріалах періодичних видань того часу, зазначалося, що держава на утримання «переростків» у дитбудинках витратила сотні тисяч карбованців на рік [30, с. 7]. Фінансовий звіт ЦКДД на 1927-1928 рр. передбачав асигнування 1562000 крб. з центральних коштів на заходи щодо влаштування «переростків» з дитустанов по округам на роботу до підприємств, ремісників, селян, військових частин тощо. Для цього від усіх ОКДД вимагалось скласти іменні списки вихованців дитбудинків віком 16 років і старше [31, арк. 75, 90]. У Херсонській окрузі станом на 7 грудня 1928 р. було 265 «переростків» (за іншими даними – 269), протягом року планувалось розмістити 179: на підприємства – 104, до кустарів – 50, до колгоспів – 15, до військових частин – 5, до інших установ – 5. Питанням розвантаження дитбудинків від «переростків» займалися Окрінспектура Наросвіти, Інспектура праці та деякі осередки «Друзів дітей» [32, арк. 25-26,

28; 33, арк. 11]. З 1 листопада 1929 р. з питань розміщення переростків ОКДД керувалася постановою Секретаріату ВУЦВК [34, арк. 16]. Постанова значно полегшила роботу ОКДД з питань влаштування переростків, допомагала у вирішенні суперечливих питань.

На початку 1927-1928 рр. у дитустановах Херсонської округи налічувалося 1500 дітей та підлітків (перших – 1100 та других – 400 чоловік) у 11 установах. З них 114 дітей були єврейського походження [26, арк. 156; 35, арк. 1; 33, арк. 126].

У липні 1928 р. у Херсоні був організований приймальник-розподільник на 25-30 дітей. У приймальнику-розподільнику утримували дітей 5-10 днів; після медичного, соціально-правового й педагогічного обстеження дітей розміщали по дитбудинкам [31, арк. 97].

Влітку 1928 р. частину районів Херсонського округу спіткав недорід. Райвиконкоми надсилали звіти до Окрвиконкому з відомостями про кількість дітей, що потребували допомоги, а також пропозиції щодо організації дитколоній. Планувалося відкриття колоній у Цюрупинському (у селах Корсунька, Стара Маячка, Ленінка, Великі Копані, Козачі Лагері та інших, всього 8 у районі), Голопристанському, Березнегуватському, Горностаївському районах [36, арк. 1- 24]. Враховуючи практику попередніх років створювалися харчувальні пункти.

Харчувальні пункти також організовував Червоний Хрест спільно з ЦКДД [36, арк. 169]. Така діяльність є прикладом взаємодії держави та громадськості.

На 1 серпня 1928 р. у 10 закладах округу виховувалося 984 дітей. Заклади утримувалися з бюджету Соцвиху [26, арк. 316].

У 1929 р. безпритульних, а звідси і правопорушників, побільшало, переважно з села через недорід, що спіткав нашу округу. Для боротьби з безпритульністю в кожному районі створювали комісії в справах неповнолітніх, що там же на місці вирішували проблему. Робота цих комісій, як і окружної, мала бути тісно пов'язана з роботою шкіл, піонерзагонів,

клубів тощо, оскільки ці комісії були установами соціального виховання. Робота комісій охоплювала три моменти: боротьбу з неповнолітніми правопорушниками, юридичну допомогу дітям та дорослим, роботу в справі попередження безпритульності та правопорушень [37, арк. 10; 38, с. 4].

Вартим уваги є те, що і в 30-ті рр. робота з подолання безпритульності не спиняється, що є підтвердженням того, що держава остаточно так і не змогла вирішити проблему. Проте робота над подоланням безпритульності ставала більш ефективною та послідовною. У «Плані роботи Херсонського міського комітету допомоги дітям» на 1931 р. вказуються основні організаційні моменти цієї роботи: пленум міської комісії допомоги дітям скликати не менше одного разу на місяць; періодично обслідувати дитбудинки на предмет виявлення загального стану, особливо звернути увагу на трудове виховання, залучивши до участі робітників з підприємств та товариства «Друзі дітей»; тримати зв'язок з установами та організаціями, які проводять боротьбу з дитячою безпритульністю та бездоглядністю [39, арк. 14].

На підбір безпритульних з вулиці та поліпшення стану дитбудинків витрачено за перше півріччя 1933 р. – 788391 крб. та за 1932 р. – 2483627 крб., а разом витрачено – 3272018 крб. [40, арк. 98]. Тобто зростання становило більше 1 млн. крб., що є свідченням уваги та контролю з боку держави над станом безпритульності. У 20-ті рр. такої фінансової підтримки з боку держави не було, що є однією з головних причин не високих темпів подолання дитячої безпритульності.

Таким чином, друга половина 20-х років ХХ ст. характеризується кардинальними змінами, держава починає приділяти основну увагу пошуку нових дієвих форм боротьби з безпритульністю: утворення шкіл-клубів, організація осередків товариства «Друзі дітей», проведення акцій, метою яких було збирання коштів на покращення становища дітей в дитбудинках. У цей період відбулося реформування системи органів по боротьбі з дитячою безпритульністю та бездоглядністю. Новий розподіл функцій цих органів

дозволив суттєво підвищити ефективність їхньої діяльності, адже на кінець 20-х років кількість безпритульних дітей зменшилася, більшість з них перебувала у дитячих закладах, а на вулицях залишилися лише ті, хто займався злочинною діяльністю. У зазначений період нормативно було окреслено основні заходи, котрі застосовувалися до дітей з метою їхнього виховання, навчання, лікування та соціалізації. Значний внесок у справу подолання дитячої безпритульності зробили працівники міліції.

Проте залишався і ряд проблем, таких як нестача кваліфікованих педагогів, не всюди стан дитячих закладів відповідав вимогам, що призводило до втеч дітей та інші. Проте найбільшою проблемою залишалася матеріальна сторона справи. Як державним органам, так і громадським організаціям по боротьбі з дитячою безпритульністю для реалізації своїх програм катастрофічно не вистачало коштів. Хоча союзне керівництво намагалося вирішити це питання шляхом запровадження податкових пільг підприємствам, що сприяли державним та громадським організаціям, які займалися боротьбою з дитячою безпритульністю; звільнення практично від усіх податків навчально-виробничих майстерень, їдалень, санаторіїв, будинків відпочинку для дітей.

На Херсонщині боротьба з безпритульністю, бездоглядністю та соціальною занедбаністю мала деякі суперечності. Проте, завдяки роботі окружних та районних комісій допомоги дітям на Херсонщині поступово зменшувалася кількість «дітей вулиць» та правопорушень неповнолітніх, проводилася профілактична робота. Херсонська ОКДД з метою боротьби з безпритульністю дітей організовувала та утримувала дитячі будинки, приймальники, дитмістечка, займалася влаштуванням підлітків на роботу, турбувалася про реевакуацію дітей на батьківщину та надавала індивідуальну допомогу дітям-сиротам тощо.

Отже, незважаючи на деякі недоліки, у цілому завдання щодо подолання масової дитячої безпритульності та бездоглядності на Херсонщині були виконаними. Історичний досвід подолання дитячої безпритульності в 20-х рр.

показав оптимальність поєднання державних та громадських форм, але виявив і недоліки, позаяк держава необґрунтовано перекладала основний тягар боротьби з безпритульністю на громадські об'єднання. Подоланню дитячої безпритульності на сучасному етапі сприятиме проведення профілактичних дій у загальноосвітніх закладах, охорона материнства та дитинства, державний соціальний захист дітей-сиріт.

Джерела та література

1. Зінченко А.Г. Дитяча безпритульність в Радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А.Г. Зінченко. – Одеса, 2002. – 17 с.
2. Паращевіна О.С. Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ століття в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / О.С. Паращевіна. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
3. Виноградова-Бондаренко В.Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х рр. ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В.Є. Виноградова-Бондаренко. – К., 2001. – 22 с.
4. Олянич Л.В. Створення та діяльність Всеукраїнського товариства «Друзі дітей» (1924-1936 рр.): організаційний статус, структура та функції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Л.В. Олянич. – Харків, 2008. – 18 с.
5. Анатольєва О. І. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О.І. Анатольєва. – К., 2003. – 21 с.

6. Букреєв Т.Б. Боротьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю у першій половині 20-х років ХХ ст. на Півдні України (за матеріалами Херсонщини) / Тарас Борисович Букреєв // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – Вип. 42. – С. 67-72.
7. Виноградова В. Проблеми дитячої безпритульності (20-ті роки ХХ ст.) / В.Є. Виноградова // Рідна школа. – 1999. - № 10. – С.77-78.
8. Зінченко А.Г. Діяльність центральних державних органів з питань подолання дитячої безпритульності у 20-30-х роках ХХ ст. в Україні / А.Г. Зінченко // Інтелігенція і влада: Громадсько-політичний науковий збірник. Серія: Історія. – Одеса: Одеський національний політехнічний університет, 2007. – Вип. 10. – С. 54-67.
9. Овсянюк О.І. Боротьба із безпритульністю та бездоглядністю неповнолітніх в УРСР у 1920-х рр. [Електронний ресурс] / О.І. Овсянюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ . – 2000. - № 3. – Режим доступу до журн.: http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/n2000_3/ovcjnyk.htm
10. Анатольєва О.І. Державно-правовий захист неповнолітніх в УСРР (20-ті роки ХХ ст.) / Ольга Іванівна Анатольєва // Право України. – 2009. - № 4. – С.170-174.
11. Державний архів Херсонської області (далі - ДАХО), ф. Р – 801, оп. 1, спр. 3, 272 арк.
12. ДАХО, ф. Р – 2, оп. 1, спр. 105, 145 арк.
13. ДАХО, ф. Р – 2, оп. 1, спр. 803, 396 арк.
14. ДАХО, ф. Р – 414, оп. 1, спр. 58, 38 арк.
15. ДАХО, ф. Р – 414, оп. 1, спр. 334, 12 арк.
16. ДАХО, ф. Р – 414, оп. 1, спр. 335, 11 арк.
17. ДАХО, ф. Р – 414, оп. 1, спр. 331, 22 арк.
18. ДАХО, ф. Р – 414, оп. 1, спр. 337, 19 арк.
19. ДАХО, ф. Р – 414, оп. 1, спр. 264, 426 арк.

20. ДАХО, ф. Р – 485, оп. 1, спр. 53, 73 арк.
21. Коротецкий А.А. Летопись Херсона / Александр Алексеевич Коротецкий. – Херсон: ЧМП «Штрих», 2004. – 284с.
22. О борьбе с преступностью среди беспризорных // Рабочий. – 1926. – 23 июля.
23. ДАХО, ф. Р – 2, оп. 1, спр. 877, 32 арк.
24. Москаленко В. Як рятували дітей наші діди: [про боротьбу з безпритульністю] / В. Москаленко // Вгору. – 2004. – 20 травня.
25. ДАХО, ф. Р – 2, оп. 1, спр. 417, 100 арк.
26. ДАХО, ф. Р – 414, оп. 1, спр. 88, 417 арк.
27. ДАХО, ф. Р – 414, оп. 1, спр. 403, 95 арк.
28. ДАХО, ф. Р – 2, оп. 1, спр. 428, 10 арк.
29. Орлова З. З історії благодійництва на Херсонщині / З.С. Орлова, О.І. Шинкаренко. – Державний архів Херсонської області. – Херсон, 2000. – 24с.
30. Безпритульні чекають на допомогу // Дитячий рух. – 1927. - №9. – С. 6-8.
31. ДАХО, ф. Р – 2, оп. 1, спр. 513, 196 арк.
32. ДАХО, ф. Р – 485, оп. 1, спр. 64, 144 арк.
33. ДАХО, ф. Р – 414, оп. 1, спр. 503, 186 арк.
34. ДАХО, ф. Р – 2, оп. 1, спр. 996, 120 арк.
35. ДАХО, ф. Р – 414, оп. 1, спр. 490, 120 арк.
36. ДАХО, ф. Р – 2, оп. 1, спр. 542, 295 арк.
37. ДАХО, ф. Р – 485, оп. 1, спр. 72, 16 арк.
38. Любарова Т. Про боротьбу з безпритульністю та неповнолітніми правопорушниками / Т. Любаров // Наддніпрянська правда. – 1929. – 2 червня.
39. ДАХО, ф. Р – 802, оп. 1, спр. 3, 74 арк.
40. ДАХО, ф. Р – 422, оп. 1, спр. 25, 182 арк.

Букреев Т.Б. Опыт преодоления детской беспризорности во второй половине 20-х гг. XX столетия на Юге Украины (на материалах Херсонщины)

В статье исследуется и анализируется опыт преодоления детской беспризорности и безнадзорности во второй половине 20-х годов XX столетия на Юге Украины и реализация этих механизмов на Херсонщине. Охарактеризованы основные направления борьбы с указанным социальным явлением. Впервые в научный оборот был введен ряд источников из фондов Государственного архива Херсонской области, освещающих деятельность структур социальной защиты и реабилитации детей в 20-х гг. на Херсонщине.

Ключевые слова: детская беспризорность, детский дом, УССР, Херсонщина.

Bukreev T.B. Overcoming of children's homelessness and lack of parental supervision in the second half of the 20th years of the XX century in South Ukraine (based on materials of Kherson region)

The article investigates and analyzes the mechanisms of overcoming of children homelessness and lack of parental supervision in the second half of the 20th years of the XX century in South Ukraine and the implementation of these mechanisms in Kherson region. Also basic directions of struggle against the social phenomenon are described here. It is stressed on the work of social defense and children rehabilitation organizations in 20th years of the XX century. It is stressed on the unpublished sources of the State Archives of Kherson region.

Key words: children's homelessness, children's home, USSR, Kherson region.